

УДК 81'373.21:930:159.953.2

**RENAMING TOPONYMS AS A MEANS OF FORMING REGIONAL
HISTORICAL MEMORY (ON THE EXAMPLE OF DNIPRO)
ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ТОПОНІМІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ
ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (НА ПРИКЛАДІ М. ДНІПРА)**

Nakashydzhe I.S. / Накашидзе І.С.

PhD / к.ф.н.

ORCID: 0000-0002-7816-2339

Vychyshyna D.O. / Бичишина Д.О.

*Dnipro National University of railway transport named after academician V. Lazaryan,**Dnipro, Lazaryana, 2, 49010**Дніпровський національний університет залізничного транспорту**імені академіка В. Лазаряна, Дніпро, Лазаряна, 2, 49010*

Анотація. У роботі розглядається процес перейменування топонімів у м. Дніпро у рамках політики декомунізації. Підкреслено, що саме у топонімах актуалізується та зберігається історична пам'ять народу. Мета статті – дослідити, яким чином нові топоніми Дніпра відображають місцеву (регіональну) історичну пам'ять. Закон про декомунізацію дав змогу відійти від ідеологічного чинника в міській топоніміці, підкреслити місцеву історію. Визначено, що у перейменування топонімів Дніпра панує україноцентричний підхід. Найбільш численними є номінації об'єктів міського простору на честь історичних постатей загальноукраїнського масштабу та персоналій, що пов'язані із історією розвитку міста зокрема. У рамках цього дослідження відзначено кілька постатей, пов'язаних з м. Дніпро та цікавих історикам та культурологам.

Ключові слова: топоніми, декомунізація, історична пам'ять, місцева пам'ять.

Вступ.

У сучасних суспільно-політичних реаліях збільшився інтерес до топонімічних питань у зв'язку з прийняттям Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів України та заборону пропаганди їхньої символіки». Проблема історичної пам'яті та потреба осмислення історії у процесі формування національної ідентичності нашої країни набула актуальності після здобуття незалежності у 1991 році. Систематичний процес декомунізації, переосмислення спадщини комуністичного режиму, діяльність, спрямована на вилучення елементів комуністичної ідеології з території України розпочалися після Революції Гідності у 2014 році. Водночас реформа мала показати і безперервність українського історичного процесу, і соборність українських земель.

Декомунізація насамперед торкнулась топонімів. Адже у топонімах актуалізується історична пам'ять, що пов'язано насамперед із значимістю історичного досвіду для сучасності та можливого впливу на майбутнє. “У цій ситуації історична пам'ять нерідко персоніфікується, і через оцінку діяльності конкретних історичних особистостей формуються враження, судження, думки про те, що ж є особливою цінністю для свідомості й поведінки людини та спільноти в даний період часу. Історична пам'ять, незважаючи на певну неповноту, володіє дивною особливістю утримувати у свідомості людей

основні історичні події минулого аж до перетворення історичного знання в різні форми світоглядного сприйняття минулого досвіду” [7, с.11]. Саме у топонімах історична пам’ять утримується у свідомості народу. “Назва вулиці – це один із способів заповнення простору інформацією, надання йому певних смислів. Перейменування, що здійснюється у процесі декомунізації, є одним із інструментів формування нової моделі простору пам’яті, зміни вектора запам’ятовування/пригадування та забуття або коригування кодів, що творилися в попередній період” [6, с.61].

В основу концепції декомунізації топонімів було покладено низку принципів: науковість, комплексність, поєднання загальнонаціонального, регіонального і краєзнавчого підходів і публічність. [1, с.24].

У першу чергу давалися рекомендації повертати історичні некомуністичні назви. У випадках, коли таких назв не існувало, вони були немилозвучними або апелювали до російської імперської спадщини, комісія надавала пропозиції присвоїти населеним пунктам та їх частинам нові назви, підібрані за результатами детальніших досліджень і обговорень. Часто до уваги бралися рекомендації краєзнавців, просвітницьких організацій та ініціативних груп громадян.

Мета цієї статті – дослідити, яким чином нові топоніми Дніпра відображають місцеву (регіональну) історичну пам’ять.

Важливий вклад у вивчення особливостей вітчизняної топоніміки внесли дослідження О. Карпенко, Л. Малес, О. Суперанської, Н. Подольської та ін. Питання топоніміки як інструменту відображення соціальної пам’яті насамперед присутня у працях Р. Барта, П. Бурдє, С. Холла та ін. Серед вітчизняних дослідників у цій сфері варто відзначити праці В. Колеватова, Ю. Левади, Ю. Мекаєвої, Є. Фостачука.

Зазвичай питаннями топоніміки в українській науці займались мовознавці (О. Негер, В. Лучик, О. Тараненко), історики (М. Борисенко, М. Махортих) та географи (О. Гнатюк, А. Домаранський). “Нині ж пріоритетність галузей знань змінилася на користь історії, що зумовлене процесами декомунізації, де стоїть завдання визначення комуністичного спадку, а також одним із типових шляхів перейменувань – поверненням до історичних назв” [3, с.63].

Основний текст.

Як зазначає історик С. Світленко – один з ініціаторів процесу реалізації топонімічної реформи в місті – метою реформи стала “розробка і втілення в життя нової топонімічної моделі міста-мегаполіса як обласного центру сучасної України” [8, с. 100]

Вже у 2012 р. депутати міськради почали процес перейменування вулиць «козацькими» назвами. Наприклад, вулицю Дружби перейменовували на Бунчукову, вул. Красіна на вул. Калнишевського, вул. Маяковського на вул. Паланкову тощо. Проте це перейменування було викликано тим, що перейменовані вулиці знаходяться у житловому районі Дніпра Таромське, яке до 2006 р. було селищем у передмісті обласного центру. “Після приєднання території цього селища до Дніпра виникла проблема дублювання назв вулиць, що і була вирішена шляхом їх перейменування” [5, с.128].

Перейменування топонімів міста у 2015-2016 рр. окрім декомунізації також мало на меті усунення дублювання географічних назв. У травні 2016 р. в області офіційно закінчився процес декомунізації. У Дніпрі було перейменовано 357 топонімів згідно з трьома розпорядженнями міського голови: № 882-р від 24.11.2015, № 897-р від 27.11.2015 і № 71-р від 19.02.2016.

Як відомо, топонімам властива й історична змінність. Так, у царській Росії з'являлися «царські» назви (Катеринобург), у Радянському Союзі – радянські (Сталіно, Куйбишево, Дніпродзержинськ та ін.). Вплив ідеологічного чинника на топонімну систему значно збіднив її, зробив одноманітною, порушивши топонімний «закон» індивідуалізації й ідентифікації. «Це особливо позначилося на найменуваннях міських об'єктів – вулиць, адже й до сьогодні в кожному місті чи селищі, замість давньої назви, яка забута, але підкреслювала географічні, історичні чи культурологічні особливості місцевості, існує ідеологічно забарвлена назва – вулиця Леніна» [4, с.47]. Закон про декомунізацію дав змогу відійти від цього ідеологічного чинника в міській топоніміці, підкреслити місцеву історію. Саме для цього практично у кожній робочій групі з перейменування є краєзнавці.

Під час перейменування топонімів у Дніпрі за основу був взятий антропоцентричний принцип, тобто увага була зосереджена на тому, щоб назвати вулиці переважно на честь видатних діячів або Дніпропетровщини, або всієї України. «Ми "залюднювали" вулиці десятками національних постатей. Хотіли показати, що Дніпро – це освітньо-культурний центр України. За радянських часів історична наука не ставила людину в центрі, чимало знакових особистостей були викреслені. Зокрема, не можна було згадувати дворян, поміщиків, українських націоналістів. Натомість у назвах вулиць фігурували ті, хто не мав відношення до історії держави і нашого краю» [11].

Кожен топонім пов'язується з народною пам'яттю, тією чи іншою місцевістю і наділяється певним смисловим навантаженням, важливим для населення цієї місцевості. У випадку з топонімами – назвами вулиць можна говорити про історичну пам'ять народу і окремого населеного пункту. Адже дуже часто вулиці, площі, провулки отримують свої назви від прізвищ значимих людей не тільки для нації, а й для міста.

Як зазначає О.А. Мороз, топоніми є цінним джерелом для вивчення історії народу [4, с.46]. при чому якщо в населеному пункті проживають представники національних меншин, вони також мають свої топоніми, що є джерелом для вивчення етнічної та демографічної ситуації.

Дніпро – обласний центр Дніпропетровської області, що раніше мав назви: Катеринослав (1776-1797 рр.; 1802-1926 рр.) та Новоросійськ (1797-1802 рр.), Дніпропетровськ (1926-2016 рр.). Сучасна назва складається з назви ріки, на якій розташоване місто. Дніпро – одне із крупних промислових, освітніх, фінансовоекономічних та транспортних міст України, лідер у металургійній, ракетобудівній та інших важких галузях промисловості [5, с. 107].

Можна умовно виділити чотири етапи генези міста: козацький, російсько-імперський, радянський та етап української незалежності. Кожен з цих етапів (точніше, символічний вимір кожного з цих етапів) вплинув на формування

ідентичностей містян. Найповніше політика пам'яті проявляється в антропонімічних та суспільно-політичних назвах.

Аналізуючи детальніше процес перейменування вулиць, варто зазначити, що домодерну національну історію представлена іменами давньоруського (вул. Володимира Мономаха, вул. Княгині Ольги, вул. Данила Галицького та ін.) і козацького періоду (просп. Пилипа Орлика, просп. Петра Калнишевського, просп. Богдана Хмельницького, вул. Івана Сулими, просп. Івана Мазепи та ін.).

Переваг при називанні вулиць надається діячам модерної історії України XIX-XX ст.: вул. Нестора Махна, вул. Михайла Грушевського, вул. Петра Григоренка, вул. Кості Гордієнка, вул. Якова Острянина, вул. Болбочана, вул. генерала Радієвського та ін. До речі, хоча декілька вулиць отримали назву від прізвищ діячів ОУН і УПА, хоча в Дніпрі ставлення до них неоднозначне: пров. Євгена Коновальця, вул. Романа Шухевича. На думку науковців, це "свідчить про активні процеси роботи з (де) конструюванням історичної пам'яті, які відбуваються в сучасному українському суспільстві" [5, с.258]. Хоча появу вулиці Степана Бандери мешканці Дніпра не підтримали.

Окремо виокремлюються діячі XXI ст, серед яких є загиблі учасники Революції Гідності та АТО: пр. Сергія Нігояна, вул. Олександра Серебрякова, вул. Олександра Чернікова тощо.

В окрему групу можна виділити вулиці, названі на честь історичних постатей інших країн: вул. Джузеппе Гарібальді, вул. Яна Гуса, вул. Петра Бикова, вул. Василя Жуковського.

Ще одну значну групу перейменованих вулиць становлять вулиці присвячені діячам мистецтва та науки, наприклад, вул. Дмитра Багалія, вул. Дмитра Марковича, вул. Івана Пулюя, вул. Крушельницької, вул. Олександра Конинського, вул. Марії Приймаченко, вул. Олександра Галича та ін.

Можна виділити групу вулиць, яким було відновлено їхні історичні назви, а саме вулиці просп. Мануйлівський, Крутогірний узв., вул. Старокозацька, наб. Січеславська, вул. Вознесенська та ін.

Окремо виокремлюється група, до якої належать вулиці, перейменовані на честь видатних представників краю: просп. Дмитра Яворницького, вул. Опанаса Сторубля, вул. Івана Сокульського, просп. Олександра Поля, вул. Андрія Фабра, вул. Василя Біднова, вул. Василя Чапленка, вул. Володимира Самодриги, вул. Тетяни Пати та ін. У цій групі в окрему підгрупу можна виділити назви вулиць, названих на честь видатних діячів національних меншин: вул. Менахем-Мендл Шнеерсона, пров. Шодуарівський,

Якщо говорити про місцеву історичну пам'ять, яку несуть топоніми, то цілком логічно, що центральні вулиці (проспекти) м. Дніпра як раз були названі на честь місцевих діячів. Центральний проспект міста, колишній пр. Карла Маркса, отримав ім'я Дмитра Яворницького, історика всеукраїнського масштабу, значна частина життя якого як раз і пов'язана з містом. Ще один із центральних проспектів, колишній пр. Кірова, отримав ім'я Олександра Поля, який відкрив залежі залізної руди в регіоні, і завдяки якому сучасна Дніпропетровщина стала промисловим містом Російської імперії XIX ст. Одна із вулиць Лівого берега Дніпра, колишня вул. Косіора, названа на честь

останнього кошового отамана Петра Калнишевського.

Таким чином, можна зробити висновок, що у перейменування топонімів Дніпра панує україноцентричний підхід. Його основний задум полягає не лише у тому, “щоб створити український образ міста, але у тому, щоб популяризувати й закорінити у масовій свідомості українську історичну пам'ять” [2, с.170].

Варто підкреслити, що найбільш численними є номінації об'єктів міського простору на честь історичних постатей загальноукраїнського масштабу та персоналій, що пов'язані із історією розвитку міста зокрема.

У рамках цього дослідження варто відзначити кілька постатей (на жаль, маловідомих для мешканців Дніпра), пов'язаних з м. Дніпро, насамперед для привернення уваги до них з боку науковців-істориків, культурологів:

- Акінфієв Іван Якович – ботанік-географ та флорист, діяльність якого пов'язана із парком Шевченка

- Алексеєнко Надія Іванівна – благодійниця, засновниця однієї з перших дитячих лікарень Катеринослава.

- Дідевич Михайло Степанович – радянський футболіст і тренер, майстер спорту СРСР.

- Езау Йоганн (Іван Якович) – міський голова Катеринослава, завдяки якому місто отримало новий водопровід, другий міський трамвай, будинки для навчальних закладів.

- Красносельський Олександр Леонтійович – радянський архітектор, який зробив значний внесок у формування архітектурного вигляду Катеринослава.

- Мозолевський Борис Миколайович – український археолог і поет, дослідник скіфської старовини.

- Моссаковський Володимир Іванович – вчений-механік, ректор Дніпропетровського державного університету.

- Нірінберг Павло Рафаїлович - архітектор, який побудував основні громадські будівлі міста, що сформували сучасний вигляд міста

- Мессарош Катерина Іванівна – громадська діячка, почесна громадянка Катеринослава, яка разом з О. Риндовською заснувала “Товариство піклування про жіночу освіту в м. Катеринославі”, на той час першу в країні, відкрила безкоштовну загальноосвітню школу для дівчат та фабричну школу.

- Рейнгард Олександр – засновник ботанічного саду Дніпра.

- Сердюков Євген Сергійович – молодший сержант 25-ї Дніпропетровської повітряно-десантної бригади.

- Сокульський Іван Григорович – поет, правозахисник, один з авторів “Листа творчої молоді м. Дніпропетровська”.

- Стромцов Леонід Никифорович – директор Дніпровського машинобудівного заводу, організатор розробки, виробництва і впровадження засобів радіолокації для систем протиповітряної та протиракетної оборони.

- Черніков Олександр Юрійович – учасник російсько-української війни у складі 9-ї роти 25-ї окремої повітряно-десантної Дніпропетровської бригади. Один із «кіборгів».

На жаль, на сьогодні склалась ситуація, що мешканці Дніпра мало що знають про історію міста. У більшості випадків знання обмежуються фактом, що місто було засноване Катериною II (при цьому і дату мало хто може назвати), називалось до встановлення радянської влади Катеринослав.

Саме тому у топоніміці міста і необхідно приділяти увагу місцевій історії. Адже топоніми є не лише засобом збереження пам'яті, а ж формування історичної свідомості.

На думку В. Середи, практики давати назви вулицям, площам, проспектам відіграють важливу роль у символічному кодуванні міського простору і трансляції історичної пам'яті в щоденному житті. “референція до назв вулиць інтегрована в щоденний досвід жителів міста, які постійно звертаються до назв вулиць, коли заповнюють бюрократичні форми, просять водія зупинитися, пояснюють місцезнаходження чогось і т. д.” [9, с.87]. Є. Терентьев зазначає, що будучи водночас історичним свідченням і просторовим маркером, топонім виступає як найважливіше місце пам'яті в міському просторі, вписуючи певні сконструйовані версії історії в повсякденність [10, с. 79-80].

Висновки.

У перейменування топонімів Дніпра панує україноцентричний підхід. Найбільш численними є номінації об'єктів міського простору на честь історичних постатей загальноукраїнського масштабу та персоналій, що пов'язані із історією розвитку міста зокрема.

Таким чином топоніми можна назвати “транслятором” історичної пам'яті, оскільки вони глибоко включені в буденність мешканців міста і можуть викликати інтерес до історичних подій. Коли постійно “на слуху”, наприклад, вулиця Фабра, то люди і поцікавляться, хто це такий і як він пов'язаний з містом. (До речі, Андрій Фабр – губернатор Катеринославщини, який фактично дав місту сучасне обличчя).

Посилення інтересу до міської історії може стати в нагоді також і для розвитку туризму в Дніпровському регіоні, адже будь-який туристичний регіон світу підкреслює саме свою регіональну історію і саме це приваблює багатьох туристів.

Література:

1. Дрогушевська І. Л. Декомунізація топонімії: концепція повернення історичних назв на карту України. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2017. Вип. 26. С. 22-27
2. Грицак Я. Конструювання національного міста: випадок Львова. *Дух і Літера*. 2007. № 17-18. С. 157-181.
3. Малес Л. В. Декомунізація столиці: зміни в урбанонімії (методи, перші результати) / *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2016. Вип. 36. С. 62-67.
4. Мороз О. А. Топоніми в українській мові: когнітивний, прагматичний, конотативний аспекти. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філологія*. 2011. Вип. 5. С. 45-51.

5. Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: монографія: в 2 томах. Том 1. Дніпро, 2018. 289 с
6. Павленко І. Я. Урбаноніми як засіб формування історичної пам'яті. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки.* – Запоріжжя, 2018. № 2. С. 58-66.
7. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України аналітична доповідь. К., 2018. 110 с.
8. Світленко С.І. Топонімічна реформа в місті Дніпропетровськ 2015-2016 рр.: досвід проведення та результат. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження.* 2016. Вип. 14. С. 95-108.
9. Серeda В. В. Місто як *Liev de Memoire*: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова. *Вісник Львівського університету. Сер. Соціологія.* 2008. №2. С. 73–99.
10. Терентьев Е. Топонимические практики как объект социологического исследования: аналитический обзор. *Вестник Российского университета дружбы народов.* 2014. №3. С.73–86.
11. Ткаченко Г. Понад 200 топонімів Дніпра отримали імена історичних постатей. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1580893-ponad-200-toponimiv-dnipra-otrimali-imena-istorichnikh-postatey>

References:

1. Drogushevska I. L. Dekomunizaciya toponimiyi: koncepciya povernennya istorychnykh nazv na karti Ukrayiny [Decommunization of toponymy: the concept of returning historical names to the map of Ukraine]. *Problemy bezpererвної geografichnoyi osvity i kartografiyi.* 2017. Vyp. 26. pp. 22-27
2. Grytsak Ya. Konstruyuvannya nacionalnogo mista: vypadok Lvova [Construction of a national city: the case of Lviv]. *Duh i Litera.* 2007. No. 17-18. pp. 157-181.
3. Males L. V. Dekomunizaciya stolytsi: zminy v urbanonimiyi (metody, pershi rezultaty) [Decommunization of the capital: changes in urbanonymy (methods, first results)]. *Visnyk Kharkivskogo natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Sociologichni doslidzhennya suchasnogo suspilstva: metodologiya, teoriya, metody.* 2016. Vyp. 36. pp. 62-67.
4. Moroz O. A. Toponimy v ukrayinskij movi: kognityvnyj, pragmatychnyj, konotatyvnyj aspekty [Toponyms in the Ukrainian language: cognitive, pragmatic, connotative aspects]. *Visnyk Mariupolskogo derzhavnogo universytetu. Ser.: Filologiya.* 2011. Vyp. 5. pp. 45-51.
5. Osobystist i socialni instytuty v urbanizovanomu suspilstvi: misto Dnipro [Personality and social institutions in an urban society: the city of Dnipro]: monografiya: v 2 tomah. Tom 1. Dnpro, 2018. 289 p.
6. Pavlenko I. Ya. Urbanonimy yak zasib formuvannya istorychnoyi pamyati [Urbanonyms as a means of forming historical memory]. *Visnyk Zaporizkogo natsionalnogo universytetu. Filologichni nauky.* Zaporizhzhya, 2018. No.2. pp. 58-66.
7. Polityka istorychnoyi pamyati v konteksti natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny analitychna dopovid [The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: analytical report]. К., 2018. 110 p.
8. Svitlenko S.I. Toponimichna reforma v misti Dnipropetrovsk 2015-2016 rr.: dosvid provedennya ta rezultat [Toponymic reform in the city of Dnepropetrovsk 2015-2016: experience and results]. *Prydniprovyia: istoryko-kraeyeznavchi doslidzhennya.* 2016. Vyp. 14. pp. 95-108.
9. Sereda V. V. Misto yak *Liev de Memoire*: spilna chy podilena pamyat? Pryklad Lvova [City as *Liev de Memoire*: shared or shared memory? Example of Lviv]. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Ser. Sociologiya.* 2008. No.2. pp. 73–99.

10. Terent'ev E. Toponymycheskije praktiki kak objekt socyologicheskogo isledovaniya: analitichesij obzor [Toponymic practices as an object of sociological research: an analytical review]. *Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov*. 2014. No.3. pp.73–86.

11. Tkachenko G. Ponad 200 toponimiv Dnipra otrymaly imena istorychnyh postatej [More than 200 toponyms of the Dnieper were named after historical figures]. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1580893-ponad-200-toponimiv-dnipra-otrimali-imena-istorichnykh-postatej>

Abstract. *The paper considers the process of renaming toponyms in Dnipro within the framework of decommunization policy. It is emphasized that it is in toponyms that the historical memory of the people is actualized and preserved.*

The purpose of the article is to investigate how the new toponyms of Dnipro reflect the local (regional) historical memory. The law on decommunization made it possible to move away from the ideological factor and to emphasize local history in urban toponyms.

It is determined that the Ukrainian-centric approach prevails in renaming the toponyms of Dnipro. The most numerous are the nominations of urban space objects in honor of historical figures of all-Ukrainian scale and personalities related to the history of the city in particular. As part of this study, several figures associated with the city of Dnipro and of interest to historians and culturologists were identified.

Thus, toponyms can be called a "translator" of historical memory, because they are deeply involved in the everyday life of the inhabitants of the city and can arouse interest in historical events.

Keywords: *toponyms, decommunization, historical memory, local memory.*

Стаття відправлена: 10.12.2020
© Накашидзе І.С., Бичишина Д.О.